

ליאור להב

מדוע על מקצת המצוות מברכין ועל מקצתן אין מברכין?

מצינו בירושלמי (ברכות פ"ו ה"א) "...ומנין שכל המצוות טעונות ברכה? ר' תנחומא בשם ר"א אמר: ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה - הקיש תורה למצוות, מה תורה טעונה ברכה אף מצוות טעונות ברכה". על כל פנים היקש זה הינו אסמכתא בעלמא, ואין ברכת המצוות אלא מדרבנן. ויש לברר, מדוע על ברכות מסויימות כעל ציצית, תפילין, שופר, סוכה ועוד תקנו חז"ל ברכה, ועל אחרות כצדקה, כיבוד או"א, השבת אבידה, שמיטה ועוד, לא תקנו ברכה.

כתב בעל העיטור (הובא בספר תמים דעים לראב"ד סי' קע"ט) "שאלתי את הרב החסיד והעניו (לא ברור מיהו) למסור מפתח על מצוות מפני מה מברכין במקצתן כגון סוכה ולולב ושופר וציצית ותפילין ומזוזה וספירת העומר ונר חנוכה ומגילה והדומות להן, ומקצתן אין מברכין עליהן כגון מי שעומד מפני רבו או מפני חכם והנותן צדקה לעני והלוואת מעות והשבת אבידה ושילוח הקן ומעקה ומבקר חולים ומנחם אבלים ומכניסי חתן וכלה לחופה ועל לקט שכחה ופאה ופרט ועוללות ופטר חמור עריפתו ונתינתו ועוד הרבה. יש מפרשין שאין מברכין על מצוות עשה שיש בהן אזהרה, כגון לא תקח האם על הבנים שלח תשלח, לא תראה חמור שונאך... עזוב תעזוב, וכן בפריקה וטעינה והוכחת חברו וחליצה ויבום ולקט שכחה ופאה והדומות להם."

לכלל זה שמביא בעל העיטור בשם "יש מפרשים", ישנם הרבה יוצאים מן הכלל, כגון שחיטה שיש בה אזהרה (איסור אכילת נבלה וטרפה), וכן מילה שהיא בכרת, וגדול שמל את עצמו מברך, ועוד שברמב"ם נמצא שמי שעושה מעקה מברך אעפ"י שיש בו אזהרה (לא תשים דמים בביתך) ובשל כך, מסיים שם הראב"ד אחר הביאו את הדברים הנ"ל - "אם כן צריכים אנו מפתח, והתשובה, זה הכלל: כל מצוה שאינה בינו לבין עצמו אבל תלויה באחרים, כגון צדקה והשבת אבידה והעבוט וביקור חולים והדומות להן אין צריך לברך אע"ג דבעשיתה גמר מצוה, וכל מצוה שהיא בינו לבין עצמו כגון סוכה ולולב ושופר וציצית ותפילין צריך לברך. והלכתא צריך לברך בשילוח הקן ובמעקה ובפדיון הבן ובמילה, כיון דקטן הוא כבינו לבין עצמו דמי". עכ"ל. ובטעם סברא זו נראה שבמצוות שבין אדם לחברו או התלויות באדם נוסף עלול זה השני לחזור בו,

או לא לקבל או לא לרצות ברגע האחרון ונמצאת ברכתו לבטלה, מה שאין כן קטן שהוא ברשות אביו ואין לו דעה משלו.

נראה לענ"ד שאין טעם זה מספיק משני פנים. האחד, דאיתא במס' ראש השנה (כ"ט). "תני אהבה בריה דר' זירא: כל הברכות כולן אף על פי שיצא - מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין שאם לא יצא - מוציא, ואם יצא - אינו מוציא. בעי רבא: ברכת הלחם של מצה וברכת היין של קידוש היום מהו? כיון דחובה הוא מפיק, או דלמא ברכה לאו חובה היא? תא שמע דאמר רב אשי כי הוינך בי רב פפי הוה מקדש לן וכי הוה אתי אריסיה מדברא הוה מקדש להו" עכ"ל הגמרא. וכן נפסק להלכה בשו"ע סי' קס"ז סעי' כ' יעו"ש, ואם איתא לטעם זה - כיצד יברך, והלא אפשר שחברו לא יתרצה לבסוף לאכול ונמצאת ברכתו לבטלה. והשני, שגם אם לא נאמר שמעיקרא דדינא פרכא וכנ"ל, ישנן מצוות רבות שטעם זה אינו שייך בהן כגון: אהבת ה', יראתו, מצוות השמיטה, ראיית פני ה' בשלושת הרגלים, מצוות יד ויתד ועוד רבות.

הב"י בהלכות פסח (סי' תלב ד"ה ומ"ש רבינו) דן מדוע אין מברכין על מצוות ביטול חמץ, וז"ל: "ואם תאמר יברך על ביטול חמץ? י"ל משום דביטול הוי בלב ואין מברכין על דברים שבלב". נראה שהב"י הוציא דבריו מלשון הרא"ש בתשובה (כלל כ"ד סי' ב') שכתב שם טעם מדוע אין מברכין על הגדה של פסח (מצוות והגדת) וז"ל: "הרבה דברים ציווה הקב"ה לעשות זכר ליציאת מצרים ואין אנו מברכין עליהן, כגון הפרשת בכורות וכל המועדים שהם זכר ליציאת מצרים, ואין צריך להזכיר בהפרשת בכורות שאנו עושים כך זכר ליציאת מצרים, אלא שציווה ה' לעשות מעשה המצוה ומתוך כך אנו זוכרים יציאתנו, ולא דוקא הגדה בפה אלא אם ישאל (הבן) מפרשים לו". עכ"ל. והרב שבח פסח (הובאו דבריו בספר "חזון עובדיה" סי' י"ט) בדיני קדש אות ב' הביא לשון הרא"ש הנ"ל וכתב: "משמע דהיינו טעמא שאין מברכין על ההגדה כיון שאינה אלא בלב. ואף שאין משיבין את הארי החי מ"מ תורה היא... ואמינא דלאו הרא"ש חתים עלה דהאי תשובה, שהרי הכתוב ציווה ואומר: והגדת לבנך ביום ההוא לאמור וכיון דמדאוריתא חייב להגיד לבנו, הרי הוא צריך להוציא הדברים מפיו. ואף על פי שאין לברך על מצוה התלויה בדעת אחרים, וכמו שכתב בשו"ת הרשב"א, מ"מ הא קיימא לן שאם אין מי שישאל הוא שואל את עצמו, וכן פסק הרמב"ם, ומשמע לי שהוא מן התורה". ועכ"פ למדנו שמקור הדין בראשונים - ברא"ש, ועוד יש לנו קושיא נוספת לגבי ברכת ההגדה מדוע אין מברכין עליה. ואם כן, כלל זה, שאין מברכין על דברים שבלב, יענה לנו מדוע אין מברכין על מצוות כמו ביטול חמץ, אהבת ה', יראתו, ואהבת לרעך כמוך, ואהבתם את הגר - כל אלו ודומיהן שהן חובות הלבבות - אין מברכים

עליהן. כלל זה חזי לאצטרופי לכללים נוספים שהרי פשוט הוא שאין הוא מקיף את כל המצוות שאין מברכין עליהן, וכדלעיל.

כתב הרוקח (פסקא שס"ו) וז"ל: "כל המצוות שהן חוקות וגזרה צריך לברך כגון שילוח הקן וראשית הגז ושאר מתנות כהונה... אבל כל דבר שגם בני נח הוזהרו עליו, כגון גזל וגנבה וחמס וצדקה ומתנות לעניים אין צריך לברך, שהברכה היא "וציוונו" ולא עכו"ם. עכ"ל. העולה מדבריו הוא שהמילה "וציוונו" באה ליחד את עם ישראל במצוות מיוחדות לא שכליות עליהן צריך לצוות, אבל דבר שהשכל מחייבו או מצריכו על זה אין צריך ציווי מיוחד, גם הגויים עושים אותו, ועליו לא תוקנה ברכה. וכעין אלו הדברים כתב רבינו בחיי על התורה (סוף פרשת שלח ד"ה ועוד יש במצווה) וז"ל: "וכבר ידעת כי כל המצוות כולן שני חלקים הן מקובלות ומושכלות, וחכמי האמת ז"ל תקנו לנו נוסח הברכות למצוות המקובלות, ולא תקנו ברכות למצוות המושכלות, לפי שהמקובלות הן הן עיקר הקדושה, ועליהן אנו נקראים קדושים, ולכן תיקנו ברכות עליהן לומר: "אשר קידשנו במצוותיו וציוונו". עכ"ל. וכן כתב בספר טהרת המים (מערכת ר' אות ל"ה) לתרץ על מה שאין מברכים על כיבוד אב ואם משום שהיא מצוה שכלית שהשכל גוזר מסברא שצריך אדם לכבד את אביו ואמו שהביאוהו לעולם, ואפילו אומות העולם מקיימים אותה כאילו נצטוו עליה, ולכן א"א לברך עליה אשר קדשנו במצוותיו וציוונו, שהרי אפילו אם לא ציוונו היינו מקיימים אותה מעצמנו.

גם כלל זה אינו יכול לעמוד בפני עצמו, שהרי אין הוא מספיק לגבי מצוות רבות (ואהבת לרעך כמוך שבני נח לא הוזהרו עליו ואף על פי כן לא תוקנה ברכה, וכן מצוות כיד ויתד, שמיטת כספים וקרקעות, ראיית פני ה' בשלשת הרגלים ועוד).

ובשו"ת הרשב"א (ח"א סי' י"ח) כתב שאכן אין כלל אחד לדבראלא ישנם כמה כללים שעל פיהם קבעו חז"ל את ברכות המצוות, וכדלקמן:
א. כל מצוה שאין בה מעשה אין מברכין עליה כגון שמיטת כספים וקרקעות בשביעית, קביעת ראשי חדשים (שאנחנו איננו קובעים את החודש אלא הולכים אחר חשבון העיבור) ועוד. יש להוסיף שזה כולל בתוכו מצוות רבות נוספות שהוזכרו לעיל, כאמונה בה' אהבתו, יראתו, מצוות הזכירה למיניהם (למ"ד שמספיק זכירה בלב).

ב. מצוות שבין אדם לחברו - וכבר נתבאר לעיל הטעם.

ג. מצוה הבאה מחמת עבירה כגון השבת הגזלה והחזרת ריבית שהרי לא ציוונו ה' לגזול כדי להשיב, וכן עריפת פטר חמור שבאה ע"י עבירה שלא פדה

אותו, וכן שריפת נותר שבאה ע"י הלאו של לא תותירו, ומטעם זה אין מברכין על החליצה שבאה ע"י עבירה שלא חפץ לקיים מצות יבום, וכן אין מברכין על הגרושין, לפי שאמרו שנאווי המשלח, ואעפ"י שיש נשים שמצוה לגרשן, מ"מ כיון שבעיקר הגרושין אין סימן ברכה לא חילקו חכמים, ועוד כאלו רבות.

ד. אין מברכין על נתינת דבר שאינו שלוכגון, מתנות כהונה (וזה בניגוד לרוקח שהובא לעיל), שאין הישראל נותן משלו, אלא ה' מזכה אותן לכהן משלחן גבוה, וכן על נתינת מחצית השקל בכל שנה, שאין האדם נותן משלו כמו שנאמר: "כי ממך הכל ומידך נתנו לך" (ואפשר שגם מצוות הצדקה תבואר לפי זה), ויש מחלקים את מתנות כהונה שהוזכר לעיל, בנוגע לברכה לשלושה סוגים:

1. מתנות הטובלות את התבואה ויש בהן גם מצות הפרשה כתרומות ומעשרות - מברכים על ההפרשה, ושוב אין מברכים על הנתינה.
 2. מתנות שאינן טובלות כראשית הגז וזרוע ולחיים וקיבה שאין בהם מצות הפרשה אלא מצות נתינה בלבד - מברך על הנתינה.
 3. מתנות שבמקדש, כלומר חלק הכהנים בקרבנות כחזה ושוק - אין בזה ברכה כלל, שמשלחן גבוה הם זוכים, ואין הישראל נותן משלו.
- ה. אין מברכים על דבר שיש בו נזק וקלקול לאחרים - מטעם זה אין מברכים על השקאת סוטה (ואין זה בכלל המצוות התלויות בדעה אחרת וכדלעיל, שהרי פותחין פיה בעל כורחה שלא בטובתה), לכן גם אין אומרים הלל בראש השנה לפי שהוא שעת הדין, ולכן גם אין מפסיקין בקלות שבתורה לקוראן בשני אנשים מפני שאין אומרים ברכה על הפורענות, וזו הסיבה שאין מברכין על "ארבעים יכנו", על ד' מיתות בית דין ועוד.

ה"אור זרוע" (הלכות ברכת המוציא סי' קמ") כתב כלל שנראה שאכן הוא מקיף את רוב המצוות וז"ל: "וזה הכלל שאני אומר בברכות, כל מצוה שיש עיתים למצותה, כגון ציצית ותפילין, מזוזה, מילה, קריאת שמע, פדיון הבן ואכילת מצה ומרור, מברכים עליה עובר לעשייתה. וכן ברכת הזבח וברכת הפסח וברכת נישואין וברכת דם בתולים וכן ברכות התורה, כדאיתא במנחות (צ"ט:): שכיון שקרא אדם ק"ש שחרית וערבית - קיים לא ימוש ספר התורה הזה מפיד והגית בו יומם ולילה. וכן מגילה והלל ונר חנוכה, וכן סוכה, שופר ולולב ומעקה וטבילה, וכן נרות שבתות וימים טובים וכל כיוצא בהם, הואיל ויש זמן שחייב בהן, ויש זמן שאינו חייב בהן, הלכך כשמגיע זמן חיובן צריך לברך על עשייתן מחמת חיוב המצוה, וכדאמרינן בירושלמי (ר"פ כיצד מברכין) מנין שכל המצוות טעונות ברכה? א"ר אלעזר: שנאמר ואתנה לך את לוחות האבן והתורה והמצוה. הקיש המצוה לתורה. מה התורה טעונה ברכה, אף המצוות טעונות ברכות. אבל אותן המצוות שלעולם חייב בהן, ואין עיתים להפטור מהן

כגון להאמין בה' ית' וליראה אותו, ולאהבה אותו, ולשמוע בקולו, ולדבקה בו, וביקור חולים וקבורת מתים ותנחומי אבלים ונתינת צדקה וחליצה ויבום וקימה והידור וכיבוד אב ואם ופריקה וטעינה והשבת העבוט שאין להם פיטור, אין שייך לברך עליהן, כי לעולם הוא חייב בהן, ואין שייך בהם חיבוב..."

אלא שעדיין מידי ברור לא יצאנו, שהרי יש מצוות רבות שבאות מזמן לזמן ואין מברכים עליהם (כמצות ק"ש, ברכת המזון, פו"ר, והגדת לבגד ועוד) ועוד, שבעיקר דינו צריך ביאור, שאף אמנם מי שקרא ק"ש שחרית וערבית קיים "לא ימוש וכו'", ודאי שזמנה של מצות ת"ת בכל עת ובכל זמן ואין זו מצוה הבאה מעת לעת כסוכה ושופר ודומיהן. (ואף בתשעה באב וכד' כתבו הפוסקים שעיקר דין לימוד תורה לא נתבטל וילמוד בדברים הרעים וכו'), ועוד שמצות כיבוד אב ואם אינו יודע מדוע היא תמידית, והרי אב שמחל על כבודו - כבודו מחול, ואם אינו רוצה שישמשו, אסור לו לעשות כן בעל כורחו. (ועל זה סומכים היום שאין קמים מפני ההורים, אף שזו הלכה פסוקה שצריך לקום מפניהם). ונתינת צדקה כאשר יתקיים בב"א "אפס כי לא יהיה בך אביון" ודאי לא יהא חיוב לפחות במובן הפשוט של מצוה זו, ובכלל, רק אם העני מבקש מצווים אנו על "פתוח תפתח", אבל אין עלינו מצוה חיובית-תמידית לחפש עניים (אף שעיקר דין נתינת צדקה קיים) ורוב המצוות שהביא הינם כך, ועכ"פ לדבר ברור לא הגענו.

ובין האחרונים מצאנו לגר"א שנתן ג"כ מפתח לברכת המצוות בדומה לרשב"א כלומר ישנם כמה כללים. יעויין בגר"א או"ח סי' ח' ס"ק א', ובכף החיים סי' תרצ"ד אות ד', וכן בערוך השלחן סי' תכ"ז ס"ק י'.

בסיכום, מצאנו שנאמרו כמה כללים בענין מצוות שאין מברכין עליהן. מהם המשלימים זה את זה, ומהם הסותרים זה את זה, והם:

- א. מצוות עשה שיש בהן אזהרה.
- ב. מצוות התלויות באדם אחר.
- ג. מצוות שבלב.
- ד. מצוות שגם בני נח הוזהרו עליהם.
- ה. מצוות שאין בהם מעשה.
- ו. מצוה הבאה מחמת עבירה.
- ז. נתינת דבר שאינו שלו.
- ח. דבר שיש בו נזק וקלקול לאחרים.
- ט. מצוות שחיובן תמידי.

ועם כל זה, נסיים בדברי הרשב"א בתשובותיו (סי' י"ח): "זוהי שאלה עמוקה שנסתבכו בה הרבה, ולא נמצא לאחד מן הראשונים דרך שווה שתנהג הברכה בכל המצוות, וסוף דבר אין לנו בזה אלא מה שנהגו העולם, על איזו מצוה לברך, ועל איזו שלא לברך". עכ"ל. וקרובים לזה דברי המאירי בפרק ג' דמגילה (כ"א::) שכתב גם הוא: "וראינו לקצת גאונים שהאריכו לבאר על איזו מצוה מברכים, ועל איזו אין מברכים, ולא מצאו כלל אחד לכלול בו את כולם, עד שהסכימו שאין הדבר תלוי בטעם אחד אלא בענינים רבים".